

Stefan Nilsson, *Skogsgeografi II – Om odlingslämningar i skogsbygd*, Doktorsavhandling, *Karlstad University Studies* 1403-8099:2007:44, 92 s., ISBN 978-91-7063-148-1.

Stefan Nilssons avhandling *Skogsgeografi II* behandlar odlingslämningar i värmländsk skogsbygd i fyra olika studier med det sammantagna syftet att ge en helhetsbild av odlingslämningar som fysiska, sociala och kulturella fenomen. Den bärande idén i avhandlingen är att odlingslämningar i skogsbygd har någonting att berätta som sträcker sig långt utanför de fysiska lämningarna, deras morfologi och den plats där de finns. En sådan aspekt är att odlingslämningarna ingått i ett agrart produktionssystem som innebär att omkringliggande marker – som idag kanske är utan odlingshistoriska spår – varit det centrala för den jordbrukande människan. T.ex. är ju odlingslämningar i form av odlingsrösen egentligen en form av restprodukter; något som blivit kvar sedan man röjt marken för odling. Odlingslämningar är således fragment av något större i ett landskapsperspektiv. De reflekterar också jordbrukets teknologiska nivå. De har alltså något att berätta om vår historia och dess landskap (eller om vårt landskap och dess historia). En annan aspekt är att odling förutsätter samhälle och social organisation. Därmed ingår odlingslämningarna också i ett socialt sammanhang, och de kan tolkas som reflektioner av t.ex. kontroll, makt och territorialitet. En djupare kunskap om odlingslämningar skulle därmed kunna säga någonting om samhällsformer och social hierarki under främst förhistoriska epoker, där övrigt källmaterial är fragmentariskt och skört.

I ett mer ekonomihistoriskt sammanhang menar författaren att odlingslämningar kan säga någonting om odlingens expansion respektive tillbakagång i ett lokalt/regionalt perspektiv och på så sätt bli en ledtråd till hur de bredare dragen i Skandinaviens historia ser ut, t.ex. uttryckt i de långa vågor av expansion och kris som skissats från järnålder och framåt. Slutligen ser författaren odlingslämningar inte enbart som historiska fenomen. De är i hög grad samtida; de finns ju där i våra bygder och marker. De kan uppfattas som hinder och problem i t.ex. skogsbruket, men också som viktiga betydelsebärande för en lokalbefolkning. De ingår i den officiella hanteringen av fornminnen, kulturmiljöer osv. och det finns därmed också en modern administrativ historia att berätta om odlingslämningar.

Teoretiskt grundar sig avhandlingsarbetet på ett resonemang om helhet genom tid och rum. Odlingslämningarnas karaktär av att vara avgränsade fysiska objekt tillkomna under en viss period har lockat författaren att sätta in dem i ett vidare perspektiv så att de därmed får en mer kontextuell betydelse. Det låter sig inte så lätt göras i ett historiskt sammanhang där så mycket av lämningarnas sammanhang gått förlorade och döljs av senare tiders förändringar. Men genom att utifrån Torsten Hägerstrands tankemodell resonera kring begreppet diorama i ett tidsgeografiskt perspektiv menar författaren att odlingslämningarna kan relateras till andra iakttagelser och till ett historiskt förlopp som åskådliggör mer än vad enskilda resultat av olika empiriska undersökningar kan göra. Ett plus ett blir något mer än två.

Den första delstudien har titeln ”Röse, sträng och fåra” och är ensamförfattad av

Stefan Nilsson. Den behandlar odlingslämningar i arkiv, register och i fält. Syftet med undersökningen är att producera en översikt av länets odlingslämningar som enhetligt anger vilken typ lämningen är (röjningsrösen, åkerparceller, mur osv), ger den en kort beskrivning samt en åldersbestämning. Metoden är att gå igenom det material av registrerade odlingslämningar som finns för Värmlands del och som är ett resultat av ett flertal olika inventeringar samt att komplettera det med vissa nyupptäckta områden. Totalt identifierades på detta sätt 427 objekt varav 168 valdes ut för närmare karaktärisering. Av dessa besöktes 110 i fält. Resultatet presenteras i lokaliseringsskator över tolv zoner i Värmland samt i tabeller. Resultatet visar på en ojämn fördelning av odlingslämningarna och det visade sig också svårt att med denna översiktliga metod datera många av lämningarna. Ett resultat är dock att många av dateringarna i befintliga register överbetonar ålderdomlighet; många lämningar som tidigare bedömts mycket gamla, ev. forntida, har med stor sannolikhet brukats under historisk och t.o.m. sen tid. Dock påpekar Nilsson att i en sådan här genomgång blir bedömningar av ålder ofta hypotetiska och det främsta resultatet är därmed inte åldersbestämningarna i sig, utan snarare att få en grundläggande struktur på odlingslämningarnas fördelning i rum och tid. Som exempel på detta anger Nilsson att han identifierat ett tjugotal områden, främst i södra Värmland, som ”ängsodlingar” och som troligen utnyttjats som s.k. lindbruk, dvs. en periodvis uppodlad ängsmark och bruk som sträcker sig in över 1800–1900-tal. Även troliga lyckodlingar, dvs små inhägnade åkrar i skogsmark har identifierats. Dessvärre står

det inte helt klart hur denna datering egentligen gått till. Det saknas ett konkret "bevismaterial", och framställningen blir istället ett resonemang kring olika indicier. Det största värdet med detta avsnitt är knappast de något svagt underbyggda dateringarna, utan snarare dess karaktär som en sammanfattande utgångspunkt för fortsatta studier.

Den andra delstudien är en tvärvetenskaplig vegetationshistorisk studie över ett hemman i Dalby i nordligaste Värmland och är samförfattad med en växtekolog och en biolog. Syftet med studien är att undersöka i vad mån myrslätter förekommit på utmarken i detta område, eftersom de i olika källmaterial kunnat tolkas som en viktig resurs. Med utgångspunkt i historiska kartor identifierades fyra lokaler för pollenanalyser, dvs. en undersökning av i marken avlagrade pollen som kan återspegla vilka växter som funnits där under ett långt tidsperspektiv. I de här aktuella undersökningarna gavs möjlighet att uttala sig om vegetationsförhållanden från strax efter vår tideräknings början och fram till nutid. Ett uppseendeväckande resultat är att de undersökta utmarksområdena utnyttjats på ett betydligt mer variationsrikt sätt än vad man kunnat förvänta från kartmaterial och andra källor. Vid sidan om myrslätterns höproduktion har också bete och även odling förekommit i områdena från järnåldern och framåt. Insatta i ett tidsperspektiv visade resultaten på både samstämmighet och avvikelser från den generella bilden av odlings- och bebyggelseexpansion i Skandinavien. I artikeln påpekas den stora viken av tvärvetenskaplig forskning för att undersöka den här typen av frågor, och här finns en ambition att utnyttja tidsgeografin som en geografisk metod att bidra

till landskapshistorien. Tyvärr stannar analysen på ett något outvecklat plan. Eftersom tidsgeografin återopas borde den ha kunnat tas vidare, t.ex. genom att utnyttja Tommy Carlsteins arbete om jordbrukarsamhällen utifrån tidsgeografisk metod.¹ Det saknas också en närmare bearbetning av problematiken kring datering, markutnyttjande och källmaterialet, liksom en skarpare diskussion kring expansion/regression, samt kring problematiken centrum/periferi. Sammanfattningsvis skulle här behövs lite mer närkamp med den grundläggande empirin i förhållande till de metodologiska betraktelserna och till tidigare forskning.

Även den tredje studien är en tvärvetenskaplig studie, samförfattad med två ekologer. Den inleds med ett resonemang kring kontinuitet, territorium och plats med fokus på järnålder-medeltid i undersökningsområdet. Med hjälp av resultat från historiker (bl.a. Eva Österberg) kulturgeografer (Mats Widgren), språkvetare (Stefan Brink) redogör författarna för det problemkomplex som består i att etablerandet respektive övergivandet av en odlingsplats inte per automatik behöver tolkas som expansion respektive ödeläggelse i ett bygdeperspektiv; resursutnyttjandet kan ha förflyttats i rummet och det paradoxala fenomen att en övergiven bosättning kan ingå i en expansionsfas i ett regionalt perspektiv kan då uppträda. Till detta kommer förändringar i makt och territoriell administration som en ingående variabel i bosättningsmönstret. Som i alla studier av det här slaget blir käll- och metoddiskussioner viktiga; vilka källor finns överhuvudtaget, hur långt bär de och hur kan de tolkas? Genom att kombinera vegetationshistoriskt, arkeologiskt och kartgeografiskt källmaterial görs en tolk-

ning av bebyggelseförändringar där man inom ett undersökningsområde på ca 3 x 3 km identifierat en rumskontinuitet, dvs. en kontinuerlig bosättning från äldre järnålder men med en skiftande platskontinuitet, dvs. enheter har troligen flyttats inom ett givet territorium. Omstrukturen tycks ha skett dels under äldre järnålder, dels under den yngre järnålderns övergång i medeltid. Omstrukturen tolkas som initierad uppifrån, dvs. det bör ha funnits ett etablerat territorium som ingått i någon form av makthierarki. Eller med andra ord; territoriet – bygden – har troligen existerat som en etablerad rumslig enhet sedan i alla fall äldre järnålder medan de ingående bebyggelseenheter förflyttats. Styrkan i framställningen ligger i att diskutera relationen mellan plats och territorium för att få grepp om järnålderns bebyggelse och resursutnyttjande. Dessvärre är det återigen så att de tolkningar Nilsson gör, även i avhandlingens kapp, är svåra att underbygga med fullödiga empiriska fakta och resonemanget blir därmed något allmänt och vagt hållet.

Från denna tredje studie tas sedan steget till en annorlunda vinkling på odlingslämningarna, nämligen hur de kan tolkas som nutida betydelsebärare. Utgångspunkten här är bl.a. de egna upplevelserna vid fältstudier; det finns en lokalbefolkning med starkt intresse för de historiska lämningarna i sina trakter. Till detta kommer de mer officiella intressenterna i form av de som forskar om landskapet samt de som är satta att förvalta de lämningar och spår som mänsklig aktivitet avsatt i landskapet. Studien är ensamförfattad och metoden Nilsson använt sig av är att intervjua personer som tillhör dessa tre intressegrupper; forskare,